

Daklozen, post-Fordistische solidariteit en disciplinerende stedelijkheid

Revanchistische stedelijkheid wordt in navolging van Smith doorgaans benaderd vanuit het perspectief van gentrification. Deze bijdrage beschouwt revanchisme vanuit een brede waaier aan praktijken van solidariteit met de daklozen in de Brusselse Marollenbuurt. Dit is een vernieuwend perspectief: de post-Fordistische invulling van solidariteit gaat immers gepaard met voorwaardelijkheid en disciplinerende. De vraag rijst in hoeverre Smiths metafoor van revanchistische stedelijkheid herkenbaar is in het geheel van deze praktijken.

HENK MEERT, KAREN STUYCK, JAN BLOMMAERT, KRISTEL BEYENS & KRISTOF VERFAILLIE

Op de rommelmarkt van het Vosseplein mengen hippe snuisteraars zich met dakloze koopjesjagers. (Foto Pascale Mistiaen)

Er zijn de laatste jaren steeds meer aanwijzingen dat het geweld tegenover daklozen in onze Westerse steden toeneemt. Neil Smith besteedt in 'The New Urban Frontier' (1996) expliciet aandacht aan agressie tegenover daklozen. Een recentere vertooganalyse van krantenberichten over daklozen in Luxemburg en Madrid levert gelijkaardige vaststellingen. Maas stelt dat in Luxemburg regelmatig heuse strafexpedities tegenover daklozen worden opgezet, omdat ze tot wanorde in de publieke ruimte zouden leiden. Ze worden door

veiligheidsagenten verwijderd uit het straatbeeld, terwijl ook hun kraakpanden haast systematisch ontoegankelijk gemaakt worden. Ook Cabrera verhaalt hoe Madrileense daklozen koste wat het kost uit het publieke leven gebannen werden in het voorjaar van 2004 naar aanleiding van het aankomende huwelijk van de Spaanse kroonprins. Eerder hadden de terreuraanslagen van 11 maart van datzelfde jaar aanleiding gegeven om publieke ruimten in de Spaanse hoofdstad te zuiveren van allerlei vormen van ordeverstoring.

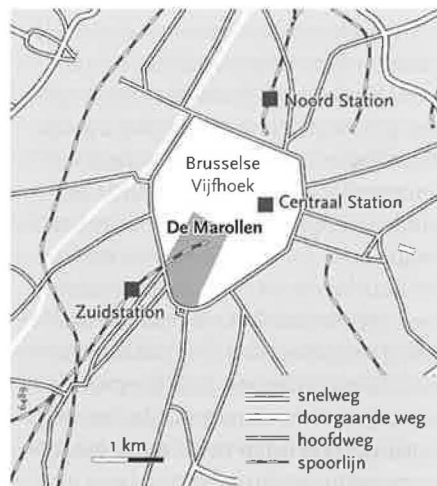
Deze voorbeelden laten op het eerste gezicht een revanchistische interpretatie van de nieuwe stedelijkheid toe, zoals uitgewerkt door Smith. In deze bijdrage nuanceren we echter Smiths metafoor. Op basis van gedetailleerd onderzoek naar hedendaagse solidariteitsvertogen en -praktijken in de Brusselse volkswijk De Marollen maken we – net Van Criekingen en Dessouroux elders in dit nummer – duidelijk dat er in Brussel wel sporen zijn van repressief beleid tegenover bepaalde sociale groepen, maar dat dit beeld genuanceerd dient

te worden. Wanneer men solidariteitspraktijken tegenover de daklozen in deze wijk analyseert, komen tegelijk ook disciplinerende praktijken in beeld, zowel van publieke als private actoren. Op basis van een gedetailleerde case-study stellen we vast dat disciplinerende stedelijkheid niet altijd gepaard gaat met veiligheidsmaatregelen en repressie. Opgelegde discipline gaat samen met voorwaardelijke solidariteit. Die is op haar beurt een uiting van grondige herstructurering van de welvaartsstaat en groeiende invloed van het extreemrechtse vertoog in de concrete organisatie van die welvaartsstaat. We onttrafen eerst deze maatschappelijke interrelaties en hun impact op hedendaagse solidariteitspraktijken. Daarna verduidelijken en illustreren we de verschillende vormen van disciplinerende stedelijkheid, die we aantreffen in De Marollen. Duidelijk zal worden dat individuele actoren op verschillende wijze omgaan met disciplinerende praktijken tegenover de daklozen, maar dat het totaalbeeld aardig in de buurt komt van een intrastedelijke veldslag tegen daklozen.

Post-Fordistische solidariteit

Solidariteit kan volgens Van Oorschot gedefinieerd worden als een (graad van) binding tussen individuen en groepen van een gemeenschap die het mogelijk maakt dat collectieve belangen behartigd worden. Solidariteit is in een bredere maatschappelijke context te situeren, maar komt tot stand door intermenselijke relaties. Solidariteit is dus als een complex en meerschallig maatschappelijk fenomeen te benaderen, dat zich enkel laat bestuderen als levende en geleefde realiteit, optredend op microniveau maar vol reflecties van invloeden van hogere orden. Twee maatschappelijke trends hebben solidariteitspraktijken recentelijk sterk beïnvloed en zelfs grondig hervormd. Ten eerste de overgang van een Fordistisch naar een post-Fordistisch samenlevingsmodel. Dit is een overgang van een model gebaseerd op productiviteit en collectieve voorzieningen waarin de staat de voornaamste actor is, naar een model waarin handel, diensten en kennis centraal staan en waarin welvaart en welvaartsverdeling geïndividualiseerd zijn. De staat is niet langer de centrale actor in de welvaartsverdeling, maar treedt op als degene die voorwaarden stelt en het raamwerk schetst waarin

andere actoren zich kunnen bewegen. Dit houdt een transformatie in van de doelstellingen die de staat zichzelf stelt, van effectieve gelijkheid naar latente gelijke kansen. Dat verlegt het accent van de effectiviteit van de overheid als verzorger, naar de eigenschappen van het individu als zelfverzorger. De staat garandeert geen tewerkstelling; het individu moet zichzelf 'employable' maken en de staat schept daartoe de nodige voorwaarden: onderwijs, opleiding, bijscholing, begeleiding. De gelijkheids-gedachte wordt dus niet opgegeven. De omzetting van gelijke kansen naar effectieve gelijkheid is echter de verantwoordelijkheid van het individu. De tweede trend is de opkomst van extreem rechts in België. Historisch is de doorbraak van extreem rechts gerelateerd aan de crisis van de jaren zeventig en tachtig en vergelijkbare tendensen waren ook zichtbaar in andere Europese landen. Het effect was een verscherping van een lange reeks debatten over solidariteit. De Vlaams-Waalse solidariteit in België wordt heftig ter discussie gesteld, alsook de solidariteit tussen autochtonen en allochtonen. Extreem rechts heeft een duidelijke invloed op de debatten over criteria voor de toekenning van solidariteit. Het opteert voor zeer nauwe bepalingen van geschiktheid ('eligibility') die draaien om specifieke categoriale identiteiten: etniciteit, religie, nationaliteit. Daardoor wordt de gelijkheids-gedachte die het Fordistische welvaartsmodel karakteriseerde nog verder aangetast. Daarenboven heeft extreem rechts nog een sterke formatieve invloed op de ontwikkeling van specifieke beleidsdomeinen. Immigratie en veiligheid zijn altijd belangrijke thema's in de extreemrechtse programma's.

Het samenspel van deze twee macro-ontwikkelingen beïnvloedt de aard en inhoud van debatten over solidariteit verregaand en beide laten zich voelen op de lagere schaalniveaus.

Gentrification

Deze bijdrage steunt op een diepteonderzoek naar hedendaagse solidariteitspraktijken en -vertogen in de Brusselse volkswijk De Marollen. Deze buurt ligt in het zuiden van de Brusselse Vijfhoek (Figuur 1). Sinds haar ontstaan heeft de wijk onderdak geboden aan de onderkant van de samenleving, van lepralijders tot rumoerige arbeidersgezinnen. Aan het einde van de negentiende eeuw zagen zij het Justitiepaleis boven de wijk verrijzen als vingerwijzing van de toenmalige elite dat sociale revoltes niet gedoogd werden.

Vandaag telt de wijk ongeveer 4750 inwoners. In vergelijking met gemiddelde scores voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is de wijk getekend door een achterstand in wooncomfort, hoge werkloosheidscijfers en lage scholing van de beroepsbevolking. De buurt wordt sinds halverwege de jaren negentig gaandeweg opgezocht door meer bemiddelde en hoger opgeleide jonge huishoudens (vaak alleenstaanden). Zij betrekken er overwegend degelijke woningen, onder meer aangeboden door de Brusselse overheid in een poging om de buurt sociaal-economisch te revitaliseren. Toch vormen deze 'gentrifiers' nog een minderheid in de buurt. Instanties voor dak- en thuislozen zijn er dominant aanwezig. Dak- en thuislozen behoren dan ook tot de meest zichtbare sociale groepen in de publieke ruimte. We interviewden in de loop van vorig jaar 45 personen in en om de wijk. We spraken met beleidsmakers, handelaars (zowel zij die reeds lang in de buurt gevestigd zijn als zij die in het spoor van de 'gentrifiers' in de buurt neerstrijken en zich richten op een koopkrachtiger publiek), veiligheidsagenten, diverse sociale en private organisaties en ten slotte ook de daklozen zelf.

Disciplinerende stedelijkheid

De dominante vertogen van de diverse respondenten reflecteren in verschillende mate elementen van solidariteit en

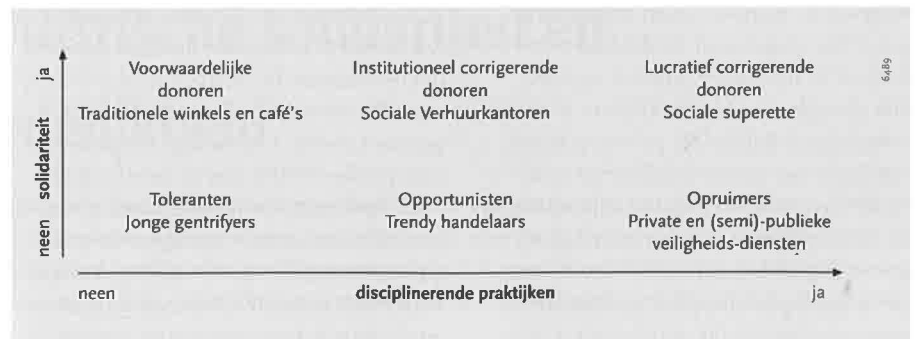
Figuur 1. De Marollen als centrale Brusselse woonwijk.

disciplineren ten opzichte van de daklozen. Aan het ene uiterste bevinden zich de 'toleranten' die vinden dat ze zelf niet solidair hoeven te zijn en ook geen enkele disciplinerende praktijk tegenover de daklozen ontplooiën. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich de 'lucratief-corrigerende' donoren. Zij combineren bewust een specifieke vorm van conditionele solidariteit met een uitgesproken disciplinerende benadering. Naast deze twee uitersten kunnen nog vier tussengroepen afgebakend worden (zie Figuur 2).

De eerste groep, de 'toleranten' zijn jonge 'gentrifiers' die recent in De Marollen zijn introkken. Zij zijn zich nauwelijks bewust van de aanwezigheid van daklozen of andere sociaal uitgesloten in hun buurt. Ze werken elders in de binnenstad en omschrijven de woonsituatie van de armen in De Marollen in termen van eilandjes, terwijl ze eerder zelf in die situatie verkeren. Aangaande solidariteit hanteren ze een uitgesproken Fordistisch discours: "Ik vind dat dit de rol van de overheid is en ik denk dat dit toch tekort schiet." Het is de overheid en niet zijzelf die de armen in de samenleving moet helpen. Jonge 'gentrifiers' maken zich niet druk over eventuele ongemakken gerelateerd aan de aanwezigheid van daklozen in de publieke ruimten. Ze tolereren de aanwezigheid van armen in hun buurt en ventileren voorts geen repressieve of disciplinerende vertogen over achtergestelde sociale groepen.

De tweede groep wordt gevormd door de 'voorwaardelijke donoren'. Allereerste winkels en cafés concentreren zich traditioneel rondom het centraal gelegen Vossenplein en twee parallel verlopende handelsassen (de Blaesstraat en de Hoogstraat) die De Marollen doormidden snijden. De handelaars die reeds lang in de buurt actief zijn vinden het één van hun taken om de vele dak- en thuislozen in hun buurt af en toe iets toe te stoppen: wat belegde broodjes, een koffie, wat vlees en ook wat geld. Toch koppelen deze donoren daar duidelijke voorwaarden aan: "Ge weet aan wie dat ge kunt geven en aan wie niet. Eén die hier elke dag dronken rondloopt, ik geef die geen eten."

De volgende groep bestaat uit de 'opportunisten'. In tegenstelling tot de traditionele handelslui van de buurt

Figuur 2. Combinaties van solidariteit en disciplineren.

hanteren de nieuwe uitbaters van trendy handelszaken een meer repressief vertoog tegenover de dak- en thuislozen. In De Marollen spelen deze handelaars handig in op de handelscontracten die door de Brusselse overheid werden uitgevaardigd en die hun aanwezigheid in achtergestelde buurten financieel aanzienlijk steunt. Dak- en thuislozen worden door hen niet enkel geconcipeerd als verstoorde van de openbare orde, ze worden ook gezien als nadelig voor het imago van hun trendy en lucratieve activiteiten. In het verleden werden publieke zitbanken reeds door de Brusselse overheid verwijderd om te vermijden dat de aanwezigheid van daklozen het imago van de binnenstad en vooral van de handelaars zou schaden. Maar sommige van deze trendy handelaars zijn zelf niet te benauwd om banken waaromheen de daklozen vaak met hun honden vertoeven, onbruikbaar te maken. Deze handelaars spelen met andere woorden opportunistisch in op de nieuwe bewoners van de wijk en op de geboden kansen door de overheid. Solidariteitsvertogen en dito praktijken zijn geheel afwezig. Repressieve handelingen ontbreken daarentegen niet.

In categorie vier vindt men de 'institutioneel-corrigerende donoren'. De wijzigende rol die de overheid zichzelf toebedeelt in de herverdeling van de welvaart heeft geleid tot een sterke groei van private en (semi)-publieke actoren die – al dan niet met overheidstussenkomst – een sleutelrol spelen in solidariteitspraktijken voor de armen. In België is de snelle opgang van Sociale Verhuurkantoren (SVK's) illustratief voor deze trend. Deze instanties, die zowel een privaat als een publiek statuut kunnen hebben, huren private woningen en verhuren die dan verder tegen gereduceerde prijzen aan zwakkeren op de woningmarkt. In ruil voor

een wat lagere verhuurprijs krijgt de verhuurder de garantie dat de woningen goed onderhouden worden en dat de huurgelden steeds op tijd doorgestort worden. In de praktijk blijkt echter dat deze SVK's eigenhandig diverse criteria hanteren die de geschiktheid van kandidaathuurders omschrijven. "Maar de voorwaarde is dat ze begeleiding krijgen en dat de dienst die hen begeleidt, aangesloten moet zijn. Dat is een groot verschil met andere SVK's in Brussel. Baita heeft dat een beetje, bij ons is dat strikt. Niemand komt bij ons binnen zonder begeleiding. Dat is een systeem om te vermijden dat er grote problemen komen," aldus de woordvoerder van IRIS SVK. De begeleiding waarvan sprake is, verwijst naar budgetbegeleiding. Aan mensen die niet in staat zijn om hun budget te beheren, er niet in slagen om zelfs maar een budget samen te stellen of die niet willen instappen in een begeleidingsplan wordt de toegang tot een betaalbare woning ontzegd. Sociale Verhuurkantoren combineren dus expliciet disciplinerende praktijken met hun hoofdopdracht die bestaat uit het toegankelijk maken van degelijke woningen.

De voorlaatste groep noemen wij de 'opruimers'. De aanwezigheid van private en (semi)-publieke veiligheidsdiensten in grootschalige openbare ruimten, zoals internationale treinstations, is opvallend toegenomen sinds de tweede helft van de jaren tachtig. De Belgische spoorwegen richtten eind jaren negentig hun eigen veiligheidsdienst op ('B-security') met als doel de veiligheid in de stations te waarborgen. Ook private bewakers van 'Groep 4' zijn duidelijk aanwezig in de publieke ruimten van het Brusselse Zuidstation. In tegenstelling tot publieke politiediensten hanteren deze veiligheidsdiensten een private logica die voorbij gaat aan

het algemeen belang. Hun opdracht bestaat er in om de publieke ruimte van het Zuidstation te vrijwaren voor hen die deze plek willen gebruiken als een consumptieruimte. Door hun veelvuldig optreden verwijderen deze private veiligheidsdiensten de daklozen ('opruimen'). Ze onderwerpen hen daartoe dagelijks aan allerlei praktijken: ze worden regelmatig wakker gemaakt, ze worden verzocht om terrasjes te verlaten en er treden tal van verbale conflicten op. In de ergste gevallen verloopt de confrontatie niet zonder geweld. In interviews met daklozen werd zelfs verwezen naar verscheidene ernstige incidenten. Een dakloze werd bijvoorbeeld gebeten door een bewakingshond, wat leidde tot een open botbreuk en een blijvende ongevoeligheid.

Tot slot onderscheiden we de 'lucratief-corrigerende donoren'. Sinds kort kan een selectief deel van de minst bemiddelde inwoners van De Marollen weer inkopen doen in de wijk. Eind jaren negentig had de laatste lowbudget supermarkt haar deuren gesloten. Maar de nieuwkomer, omschreven als een 'sociale superette', is in vele opzichten een bijzondere eend in de bijt. De sociale superette in De Marollen is eigendom van Carrefour: een grote Franse supermarktketen en momenteel Europees marktleider in grootschalige distributie. Ze verkoopt er producten die ze niet meer kan slijten in haar 'normale' warenhuizen, vooral vanwege verpakkingfouten. De sociale superette kwam in De Marollen na een merkwaardige procedure van openbaar bod, waarbij zowel lokale publieke als private actoren zich kandidaat konden stellen om de sociale superette toegewezen te krijgen binnen hun werkgebied. Daartoe dienden ze een lijvig dossier samen te stellen waaruit bleek dat de wijk waarin ze actief zijn inderdaad gekenmerkt is door achterstelling en beperkte koopkracht. Bovendien moest ook de slagkracht van de organisatie duidelijk blijken als mogelijke partner van Carrefour voor de oprichting van een sociale superette in de wijk. De klanten moeten door de lokale partner geselecteerd en voorgedragen worden aan Carrefour. De keten beslist over de criteria die mensen geschikt maken als klant. "Dus die mensen die krijgen ook een lidkaart en dat is niet zo van ge moogt hier zolang komen als ge wilt, daar is dus een bepaalde

limiet aan, om die goed te leren omgaan met hun geld. Die limiet die stellen wij, dat zijn zes maanden of een jaar," vertelt een communicatie-assistent van Carrefour. Goederen worden er verkocht voor twintig procent van de gangbare prijzen. Volwassenen mogen maximaal vier euro per week besteden, kinderen drie euro. Daarenboven verschillen de aangeboden producten van week tot week en is het aanbod afhankelijk van de verpakkingfouten. Deze vorm van solidariteit is dus geheel op maat gesneden van de supermarktketen en is duidelijk lucratief van opzet: de producten die er nog kunnen worden verkocht vormen anders een verliespost voor de keten.

De analyse van diverse solidariteitspraktijken en -vertogen toont aan dat hedendaagse sleutelactoren voor de herverdeling van maatschappelijke welvaart in verschillende mate disciplinerende praktijken koppelen aan de door hen overwegend conditioneel ingevulde solidariteit. Zo beschouwd is de revanchistische stedelijkheid dan ook geen hegemonische praktijk tegenover de daklozen. Wanneer echter de diverse combinaties van solidariteit en disciplinerende samengevoegd worden, verschijnt wel degelijk een metafoor die verwijst naar een strijd, een vorm van latente oorlog, gericht tegen de gemarginaliseerden in de wijk. De tolerantanten slaan het geweld vanaf de zijlijn gade, de traditionele handelaars collaboreren selectief en tot op zekere hoogte met de gemeenschappelijke vijand (de daklozen), de trendy handelaars proberen munt te slaan uit de nieuwe verwarde situatie, de initiatiefnemers van de sociale superette verdelen en heersen, de SVK's disciplineren door orde na te streven en de veiligheidsagenten disciplineren door gebruik van geweld. De toekomst zal moeten uitwijzen of deze onderlinge stellingnames beperkt blijven tot schermutselingen of uiteindelijk in Europese steden uitgroeien tot een ware intrastedelijke oorlog die, net als Smith doet, in termen van een hedendaagse klassenstrijd kan worden geïnterpreteerd.

Henk Meert is post-doctoraal onderzoeker voor het FWO-Vlaanderen. Hij is net als Karen Stuyck sociaal geograaf. Beiden zijn verbonden aan het Instituut voor Sociale en Economische geografie van de K.U.Leuven. Jan Blommaert is

als sociolinguïsticus verbonden aan de Vakgroep Afrikaanse Talen en Culturen van de Universiteit Gent. Kristel Beyens en Kristof Verfaillie zijn als criminologen verbonden aan de Vakgroep Criminologische Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Dit artikel steunt op het onderzoek 'Grenzen aan de solidariteit: de conceptualisering van solidariteit in een aantal beleidsdomeinen' dat gefinancierd werd door het Belgische Federale Wetenschapsbeleid.

Literatuurselectie

- Cabrera, P. (2004) The image of the homeless in two Madrid newspapers. In: Meert, H. (ed.) The changing profiles of homeless people. Homelessness in the Written Press: a Discourse Analysis. Brussels: Feantsa.
- De Decker, P. (2002) On the genesis of social rental agencies in Belgium. In: Urban Studies 39 (2), pp. 297-326.
- Maas, R. (2004) The profile of the homeless in the Luxembourg press. In: Meert, H. (ed.) The changing profiles of homeless people. Homelessness in the Written Press: a Discourse Analysis. Brussels: Feantsa.
- Mistiaen, P. (2002) Brussels. In: Visual lab of Eurex, <www.shakti.uniurb.it/eurex/visual_lab/visual_lab.htm> Laatste bezocht: 3 augustus 2005.
- Smith, N. (1996) The New Urban Frontier. Gentrification and the Revanchist City. London, New York: Routledge.
- Smith, N. (2002) New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. In: Antipode 34 (3), pp. 427-450.
- Van Oorschot, W. (1997) Rechten, Plichten en Bijdragen. Een meetinstrument voor het draagvlak van solidariteit in de sociale zekerheid. Utrecht: Onderzoeksschool AWBSB.

Dit artikel is oorspronkelijk gepubliceerd in het vorige themanummer 'Revanchisme'. De bijbehorende figuren zijn bij die gelegenheid onjuist afgedrukt. De redactie meent dat dit afbreuk heeft gedaan aan de helderheid van het betoog en heeft daarom besloten tot herplaatsing.